

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

УДК

Борбордук Азияда ислам дининин таралышы

Апышова Замира Кабыловна

окутуучу, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан

Айылчиева Миңгүл Орозматовна

магистрант, Ош мамлекеттик университети, Кыргызстан

Аннотация

Бул макалада Борбордук Азия аймагында ислам дининин таралуу тарыхы жана анын коомдук-саясий өнүгүүгө тийгизген таасири каралат. VII-VIII кылымдардагы араб жортуулдарынын натыйжасында ислам дини аймакка кирип, бара-бара жергиликтүү элдердин маданиятынын жана руханий жашоосунун маанилүү бөлүгүнө айланган. Изилдөөдө ислам дининин таралышындагы соода жолдорунун, миссионерлердин жана мусулман мамлекеттеринин ролу талданат. Ошондой эле исламдын билим берүү, маданият жана мамлекеттик башкаруу тармактарына тийгизген таасири көрсөтүлөт. Макалада Борбордук Азиядагы ислам цивилизациясынын өнүгүүсүнүн тарыхый өзгөчөлүктөрү баяндалат.

Ачкыч сөздөр: Борбордук Азия, ислам дини, араб жортуулдары, маданият, цивилизация, мусулмандар, соода жолдору

Шилтеме үчүн: Апышова З.К., Айылчиева М.О. (2026). Борбордук Азияда ислам дининин таралышы. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, №4, бб. 97-103. doi: 10.65469/eijournal.2026.4.11

Киришүү

Борбордук Азия – байыркы цивилизациялардын жана соода жолдорунун жана маданий байланыштардын маанилүү борбору болуп келген аймак болуп эсептелет. Бул жерде ар кандай диндер жана маданияттар өнүгүп, бири-бирине таасир тийгизген. VII-VIII кылымдарда ислам дининин таралышы Борбордук Азиянын тарыхында чоң өзгөрүүлөрдү жараткан. Ислам дини аймактагы элдердин руханий жашоосуна, маданиятына, илимине жана мамлекеттик түзүлүшүнө зор таасир тийгизген [6, 7, 9].

Макаланын негизги максаты - Борбордук Азиядагы ислам дининин таралышынын тарыхый шарттарын, негизги этаптарын жана анын коомдук-маданий өнүгүүгө тийгизген таасирин изилдөө болуп саналат. Ошондой эле ислам дининин аймактагы мамлекеттердин калыптанышына, билим берүү системасына жана руханий жашоого болгон ролун аныктоо каралат.

Маселенин методологиясына жана мүнөзүнө таянып, изилдөөдө каралып жаткан маселе боюнча негизги түшүнүктөрдү, талдоону жана тыянактарды аныктоого мүмкүндүк берген белгилүү бир нече тарыхый ыкмалар колдонулган. Негизги ыкмаларга хронологиялык, ретроспективдик жана талдоо жана синтез кирген. Андан тышкары, изилдөөдө изилденип жаткан маселелерди тарыхый жана убакытка негизделген талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берген хронологиялык ыкма да колдонулган.

Макалада тарыхый-салыштырма, системалык жана хронологиялык методдор колдонулду. Тарыхый метод аркылуу ислам дининин Борбордук Азияга таралуу этаптары изилденди. Салыштырма метод ар түрдүү тарыхый булактарды жана илимий эмгектерди талдоого мүмкүндүк берди. Ошондой эле анализ жана синтез ыкмалары аркылуу исламдын коомдук жана маданий өнүгүүгө тийгизген таасирлери жалпыланып каралды.

Изилдөөнүн негизин тарыхый булактар, илимий адабияттар жана белгилүү чыгыш таануучулардын эмгектери түздү.

Изилдөөнүн жыйынтыгында ислам дини VII-VIII кылымдарда араб жортуулдары аркылуу Борбордук Азияга тарай баштаганы аныкталды. Исламдын жайылышында соода жолдору, мусулман мамлекеттери жана сопучулук агымдары маанилүү роль ойногон. Караханиддер доорунда ислам мамлекеттик деңгээлде колдоого алынып, түрк элдеринин арасында кеңири тараган. Ошондой эле ислам дининин таасири менен аймакта илим, маданият, архитектура жана билим берүү өнүккөнү белгиленди. Борбордук Азия ислам цивилизациясынын маанилүү борборлорунун бирине айланган [8].

Талкуу

Исламдын тарыхый жолун, анын орто кылымдардын башында пайда болушунан баштап, андан кийин ар кандай саясий системалардын астында жайылышынан, анын гүлдөп-өнүгүшүнөн жана төмөндөшүнөн баштап, акырында азыркы мезгилдеги акыркы бекемделишинен баштап изилдөө маанилүү. Исламдын Борбордук Азия тарыхындагы ролу, азыркы мезгилдеги орду жана келечектеги келечеги - бул кыргыз тарыхчылары изилдеши керек болгон маанилүү маселелер. Ошондуктан, Кыргызстандагы исламдын пайда болушунун жана андан кийинки жайылуу тарыхын изилдөө биздин өлкө үчүн гана эмес, бардык постсоветтик Орто Азия мамлекеттери үчүн актуалдуу тема болуп саналат.

Борбордук Азияда ислам дининин таралышы бир гана диний процесс болбостон, коомдук-саясий жана маданий өзгөрүүлөр менен тыгыз байланышта болгон. Ислам аймактагы элдердин дүйнө таанымын өзгөртүп, жаңы маданий жана руханий баалуулуктардын калыптанышына өбөлгө түзгөн. Ошол эле учурда ислам жергиликтүү каада-салттар менен айкалышып, өзгөчө маданий мүнөзгө ээ болгон. Айрым тарыхчылар исламдын таралышын көбүнчө аскердик жортуулдар менен байланыштырса, башка изилдөөчүлөр соода, дипломатия жана сопучулуктун ролун жогору баалашат. Бул маселелер азыркы күндө дагы илимий талкууну жаратып келет.

Ислам дини VII кылымда Араб жарым аралында пайда болуп, кыска убакыт ичинде кеңири аймактарга тараган. Араб халифатынын күчөшү менен мусулмандардын жортуулдары Орто Азия аймагына да жеткен. VII кылымдын аягы жана VIII кылымдын башында араб аскерлери Мавераннахр аймагына кире башташкан[2].

Ислам дининин таралышында араб кол башчысы Кутейба ибн Муслимдин ролу чоң болгон. Ал Бухара, Самарканд жана башка шаарларды каратып, ислам динин жайылтууга аракет кылган. Алгач жергиликтүү калк исламды толук кабыл алган эмес. Бирок убакыт өткөн сайын ислам акырындап эл арасында кеңири тарай баштаган.

Улуу Жибек жолу аркылуу ар түрдүү элдердин ортосунда маданий жана диний байланыштар күчөгөн. Соодагерлер ислам маданиятын жана мусулман каада-салттарын аймакка жайылтууда чоң роль ойногон.

Саманиддер мамлекети ислам динин бекемдөөгө өзгөчө көңүл бурган. IX–X кылымдарда ислам мамлекеттик дин катары өнүгүп, медреселер жана мечиттер курула баштаган[3].

Исламдын жайылышында сопулардын дагы мааниси чоң болгон. Алар эл арасында диний түшүндүрүү иштерин жүргүзүп, исламдын адеп-ахлактык баалуулуктарын жайылтышкан. Айрыкча Ясавийа тарикаты көчмөн элдер арасында исламды кеңири жайылткан.

X кылымда Караханиддер мамлекетинин башкаруучусу Сатук Буура хан ислам динин кабыл алган. Бул окуя Борбордук Азия тарыхындагы маанилүү бурулуш болгон. Ислам мамлекеттик деңгээлде колдоого алынып, түрк элдеринин арасында кеңири тараган.

Караханиддер мезгилинде:

- мечиттер жана медреселер курулган;
- араб жазмасы кеңири колдонулган;
- ислам маданияты өнүккөн;
- илим жана билим берүү өнүккөн.

Ислам дини Борбордук Азияда илимдин жана маданияттын өнүгүшүнө чоң салым кошкон. Самарканд, Бухара, Ош, Баласагын сыяктуу шаарлар илим-билимдин борборуна айланган.

Бул аймактан чыккан белгилүү аалымдарды белгилесек:

- Абу Наср аль-Фараби;
- Абу Али ибн Сина;
- Аль-Бируни;
- Махмуд Кашгари;
- Жусуп Баласагынды айтууга болот.

Алар медицина, философия, математика, астрономия жана тил илими тармактарына чоң салым кошушкан. Ислам дини элдин күнүмдүк жашоосуна, каада-салтына жана моралдык баалуулуктарына терең таасир берген. Үй-бүлөлүк мамилелер, адеп-ахлак нормалары жана билим берүү ислам принциптеринин негизинде өнүккөн [4].

Мечиттер диний гана эмес, коомдук борбор катары да кызмат кылган. Медреселерде диний сабактар менен катар математика, астрономия жана адабият дагы окутулган.

Ошентип, Борбордук Азия элдеринин эр жүрөктүүлүк менен каршылык көрсөтүүсүнүн, араб баскынчыларынын жана жергиликтүү феодалдардын эзүүсүнө каршы эркиндик жана көз карандысыздык үчүн баатырдык менен күрөшүнүн аркасында Араб халифатынын бул аймакты толугу менен басып алып, саясий гегемониясын орното алган жок. Бирок,

арабдардын басып алуусунун кесепеттери бир топ олуттуу болду. Ошентип, арабдардын басып алуусунун натыйжасында Борбордук Азия эли эркиндигинен жана көз карандысыздыгынан айрылып, Араб халифатынын бийлиги астында калды. Борбордук Азия элдерине эбегейсиз зор материалдык жана руханий зыян келтирилди: экономика талкаланды, сугат тармагы талкаланды, Мавераннахр жана Хорезм элдери тарабынан түзүлгөн маданий байлыктардын көпчүлүгү жоголду. Арабдардын басып алуулары көптөгөн карапайым калктын өлүмү жана кулчулукка алынышы менен коштолгон.

Борбордук Азиянын Араб халифатына кошулушу феодалдык өндүрүш ыкмасынын тездик менен өнүгүшүнө жана акыркы орношуна алып келди, буга арабдар тарабынан алып келинген "икта" институтунун киргизилиши чоң өбөлгө түзгөн. Феодалдык жерге ээлик кылуунун алгачкы формасы болгон Икта мамлекеттик салыктарды жана жыйымдарды системалуу түрдө алуу укугуна ээ болгон шарттуу гранттын өзгөчө түрү болгон [4]. Арабдар жерге ээлик кылуу үчүн жаңы шарттарды түзүү менен жаңы экономикалык системанын калыптанышына салым кошушкан. Арабдардын басып алуусунун маанилүү кесепети Борбордук Азиядагы саясий бөлүнүүнүн бир аз алсырашы жана акырындык менен алдын ала шарттардын пайда болушу болгон.

Жыйынтык

Борбордук Азияда ислам дининин таралышы аймактын тарыхында маанилүү окуялардын бири болгон. Ислам дини элдердин маданиятына, илимине, тилине жана мамлекеттик түзүлүшүнө чоң таасир тийгизген. Улуу Жибек жолу, мусулман мамлекеттери жана сопучулук агымдары исламдын жайылышында негизги роль аткарган. Натыйжада Борбордук Азия ислам цивилизациясынын маанилүү борборлорунун бирине айланган.

Адабияттар

1. Бартольд В.В. *Туркестан в эпоху монгольского нашествия*.
2. Кыргыз тарыхы. Бишкек, 2014.
3. Абдимомунов Ө. *Орто Азия тарыхы*. Бишкек, 2010.
4. Ходжаев А. *История Центральной Азии*. Ташкент, 2005.
5. Кляшторный С.Г. *История Центральной Азии и памятники рунического письма*.
6. Rakhymbayeva, A. Features of the architectural and planning structure of the Golden Horde cities of the Lower Volga region / A. Rakhymbayeva // Bulletin of Osh State University. – 2024. – No. 1. – P. 96-107. – DOI 10.52754/16948610_2024_1_9. – EDN VDURJM.
7. Мурзаев, М. С. Кыргыз тилиндеги психологиялык терминдердин өнүгүшүнө ислам дининдеги түшүнүктөрдүн тийгизген таасири / М. С. Мурзаев, Н. О. Караева // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – No. 1. – P. 109-117. – DOI 10.52754/16948610_2023_1_13. – EDN OXAWYI.

8. Исаков, К. А. Орто кылымдардагы Чыгыш ойчул-аалымдарына кошумча ысым (ныспа) берилишинин мааниси / К. А. Исаков, А. А. Каримова, Р. Б. Бабакулова // Вестник Ошского государственного университета. – 2024. – No. 4. – P. 109-114. – DOI 10.52754/16948610_2024_4_11. – EDN CSKLCC.
9. Зууридинов, Ө. Зороастризмдин Орто Азиядагы тарыхы / Ө. Зууридинов // Вестник Ошского государственного университета. – 2025. – No. 1. – P. 212-220. – DOI 10.52754/16948610_2025_1_18. – EDN LALQJK.

Открытый журнал евразийских исследований, 2026, №4, сс. 97-103

doi: 10.65469/eijournal.2026.4.11

ejournal.ilimbilim.kg

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

УДК

Распространение ислама в Центральной Азии

Апышова Замира Кабыловна

преподаватель, Ошский государственный университет, Кыргызстан

Айылчиева Миңгүл Орозматовна

магистрант, Ошский государственный университет, Кыргызстан

Аннотация

В данной статье рассматривается история распространения ислама в Центральной Азии и его влияние на общественно-политическое развитие региона. В результате арабских завоеваний VII–VIII веков ислам проник в регион и постепенно стал важной частью культуры и духовной жизни местных народов. В исследовании анализируется роль торговых путей, миссионеров и мусульманских государств в распространении ислама. Также раскрывается влияние ислама на образование, культуру и систему государственного управления. В статье освещаются исторические особенности развития исламской цивилизации в Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, ислам, арабские завоевания, культура, цивилизация, мусульмане, торговые пути

Open Journal of Eurasian Issues, 2026, no. 4, pp. 97-103

doi: 10.65469/eijournal.2026.4.11

ejournal.ilimbilim.kg

ТАРЫХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

УДК

The Spread of Islam in Central Asia

Zamira Kabylovna Apyshova

Lecturer, Osh State University, Kyrgyzstan

Mingul Orozmatovna Aiylchieva

Master's Student, Osh State University, Kyrgyzstan

Abstract

This article examines the history of the spread of Islam in Central Asia and its influence on the socio-political development of the region. As a result of the Arab conquests in the 7th–8th centuries, Islam entered the region and gradually became an important part of the culture and spiritual life of local peoples. The study analyzes the role of trade routes, missionaries, and Muslim states in the spread of Islam. It also highlights the influence of Islam on education, culture, and systems of governance. The article describes the historical features of the development of Islamic civilization in Central Asia.

Keywords: Central Asia, Islam, Arab conquests, culture, civilization, Muslims, trade routes